

KAPITOLA KOMPOZIČNÍ PROSTŘEDKY LITERÁRNÍHO DÍLA

Vypravěč a postava, adresát

Vypravěč: subjekt mluvčího v epickém, řídce v dramatickém textu. Je složkou syžetu. Jeho f-cí je vyprávět příběh. Líčí a komentuje dění, vyjadřuje své postoje a hodnocení. Je prostředníkem mezi čtenářem a obsahem sdělení textu.

Existují typologie vypravěče dle různých kritérií – tradiční je např. rozlišování dle gramatické osoby (Ich-forma X er-forma), ale jsou i mnohé další pohledy.

Hranice mezi jednotlivými vypravěčskými typy nejsou vždy uzavřené, v jednom díle se může objevovat více postupů – práce s různými vypravěči.

Základní **typy vypravěče**, které si uvedeme:

1. **autorský vypravěč** – vševědoucí; zabírá děj a postavy jak zvnějšku, tak zevnitř (jejich myšlenky, motivace, povahu, prožitky...), může se pohybovat v čase a prostoru (ví, co se stalo na 2 místech či ve stejném čase zároveň)
2. **personální** – jeho vševědounost je omezena jen na 1 postavu, ostatní postavy vidí jen zvnějšku
3. **přímý** – projevuje se jako postava lit. díla, ich-forma; nemá možnost vidět sama sebe objektivně zvnějšku, vidí se jen „zevnitř“ – zná své pocity, prožitky atp.; ostatní postavy vidí jen zvnějšku; může, ale nemusí být hlavní jednající postavou (může být pouze pozorovatel)
4. vypravěč **„oko kamery“**: nemá vnitřní perspektivu, nemá vědounost o ničem, vše zabírá jen zvnějšku (jako kamera); opak vševědoucího, je maximálně objektivní; experimentální postup, málo častý (tzv. nový román)

V literatuře pro děti a mládež se nejčastěji setkáme s autorským či přímým vypravěčem, méně často s personálním.

Vypravěči v epice odpovídá **lyrický subjekt** v lyrice.

S termínem vypravěč se někdy zaměňuje termín autor. Zmíňme se tedy o autorovi a autorství na tomto místě:

Autor: tvůrce literárního díla, **není kompoziční prostředek, ale živá osoba!** Literární dílo samozřejmě o autorovi lecos vypovídá, ať chce nebo ne, ale zásadně **neztotožňujeme autora s vypravěčem díla**, ani když jde o zdánlivě „přesné“ vzpomínky, autobiografické příběhy apod. (vždy musíme počítat s literární licencí, fantasií, kterou autor lecos dotvořil, a konečně i s nepřesností paměti v případě vzpomínek).

Kategorie autora se vyvíjela – např. v antice byl chápán spíše jako řemeslník tvořící na společenskou poptávku, ve středověku jeho osobnost ustupuje do pozadí, protože autor chápe svůj talent jako dar od Boha, není tedy v pravém slova smyslu jeho (proto se díla často nepodepisují); zárodky právních opatření, chránících autora a jeho dílo, spadají do 18. století.

Epigon: autor, který napodobuje jiného, bez zřetelného vlastního uměleckého vkladu (významní autoři měli mnohdy celé skupiny epigonů – např. epigoni Vrchlického)

Plagiátor: tvoří zcizující nápodobu jiného díla, bez vzniku nové umělecké hodnoty – záměrná krádež

Autorský styl: specifický individuální umělecký styl, který je charakteristický pro konkrétního autora. Je dán už výběrem látky, způsobem kompozice, jazykovou a tematickou výstavbou, to vše je řízeno osobními uměleckými i mimouměleckými měřítky autora. Styl každého autora se samozřejmě v průběhu života vyvíjí, ale v tom hlavním zůstává stejný – mluvíme-li o autorském stylu, máme tedy na mysli kvalitu, v níž se relativně ustálil, a takové rysy jeho tvorby, které ho odlišují od jiných autorských stylů dané doby. Autorský styl vždy nějak reaguje na svou dobu – její estetická a jiná pravidla a

měřítku. Buď se jim přizpůsobuje, nebo je naopak záměrně porušuje a překračuje.

Postava: hlavní tematická kategorie a kompoziční prostředek; nejjednodušeji ji můžeme definovat jako obraz člověka v literárním díle

Postava nemusí být vždy lidská – např. zvířecí, materiální či duchovní entita (oživlá hračka, symbolická postava – Rozum a Štěstí v pohádce), postmortální (umrlec ve Svatebních košilích)

Titulní postava – pojmenována v titulu díla, jde o vlastní jméno nebo jiné označení, např. povolání (Maryša, F. L. Věk, Krysař)

Klíčová postava – odkazuje ke konkrétní osobnosti, podle níž je vytvořena, ale tento vztah je znám pouze zasvěceným (např. postava Vaňka v Havlově hře Audience má model v osobnosti samotného Havla); pokud čtenář ví, kdo je modelem postav, může ji sice lépe interpretovat, tato znalost však není nijak nutná

Postavy dělíme na hlavní a vedlejší.

Postavy hlavní: rozhodující, podílí se na vzniku zápletky

Hlavní postava se nazývá také **protagonista** nebo **hlavní hrdina**.

Vedlejší postavy: mají různou důležitost (např. některé hrají dost důležitou roli v celém díle, jiné jsou jen epizodní – v 1 epizodě)

Dále můžeme postavy dělit třeba na postavy definice a postavy hypotézy.

Postava definice: je představena autorským vypravěčem, který o ní vše ví – proto je charakterizována velmi určitě, čtenář má o ní všechny informace

X

Postava hypotéza: je představena přímým vypravěčem – ten není vševědoucí, chybí mu nadhled nad děním, proto o postavě vše neví a líčí ji jen zvnějšku; postava hypotéza tedy může překvapit, být postavou s tajemstvím

Pro charakteristiku postav může být důležité **jméno**, může naznačovat některé vlastnosti; setkáme se i s tzv. **nomen omen** (latinsky jméno znamená) = jméno je „mluvící“, charakterizuje svého nositele (např. revolucionář se jmenuje Svoboda, andělská dívka Andělka, klepavá sousedka paní Kecalová apod.).

Pásmo vypravěče x pásmo postav

Pásmo vypravěče – je tvořeno promluvou vypravěče, říká se mu též autorská řeč; pásmo vyp. je nezbytné, zprostředkovává čtenáři informace o dění v pásmu postav. Patří do něj i tzv. **nepřímá řeč**: formálně vypadá jako vedlejší věta předmětná, je projevem postavy, ale tento projev nám „převyprávěl“ právě vypravěč;

např.: Petr řekl, že tam nepůjde. – vypravěč nám sděluje, co řekl Petr, ale není to Petrova přímá řeč

Maminka podotkla, že to už bude dávno vzhůru.

Lucie odsekla, že to přece ví.

Pásmo postav – je tvořeno promluvami postav v přímé řeči; kromě předmětného významu vyjadřuje přímá řeč i hledisko hovořících, tím se podílí na jejich charakteristice (z přímé řeči čtenář pozná, jakou má postava náuru, v jaké je náladě apod.)

Přímá řeč – vždy označena uvozovkami „“; je to přesná reprodukce promluvy postavy

„To už budu dávno vzhůru.“

Přechodné typy, které stírají protiklad pásma postav a pásma vypravěče:

Nevlastní přímá řeč: od přímé se liší jen tím, že není graficky vyznačena uvozovkami; patří do pásma vypravěče;

např. Karel Čapek, Hordubal:

Hordubal se dívá na ten rozžhavený kousek železa. **Něco ti přinesu, Polano, něco do domácnosti.**

Polopřímá řeč: přímá i nevlastní přímá řeč jsou doslovným citátem projevu postavy – polopřímá je jakousi kumulací projevu vypravěče a postavy; není označena „“, splývá s pásmem vypravěče, mluvnická osoba splývá s osobou vypravěče – 3. osoba singuláru; využívá znaky hovorového stylu a všechny 3 časy

např. Ivan Olbracht, Nikola Šuhaj loupežník:

„Jak se máte, Eržiko?“ řekl vesele mužský hlas. **Ne, nemusí se bát, nejde služebně, slyšel jen, že má Eržika po muži nějaké medvědí kožešiny a rád by švagrovi do Čech nějaké poslal.**

Smíšená řeč: řeč vypravěče, ve které jsou obsaženy výrazy převzaté z řeči těch postav, o kterých se zrovna pojednává. Např. mluví se o lékaři – vypravěč užije odborných termínů, které by ve svém projevu užila postava lékaře

Mezi kompoziční prostředky patří dále adresát.

Adresát – je komunikačním protějškem vypravěče; je ztvárněný a zahrnutý ve struktuře literárního textu; ptáme se: komu je vyprávění určeno? Nejedná se však o čtenáře, živého člověka, je to kompoziční prostředek (!), jakási představa o cílovém čtenáři obsažená v textu.

Adresáta dělíme na implicitního a explicitního.

Implicitní: je obsažen v každém lit. díle (každé je pro někoho určeno). Poznáme ho podle různých signálů – např. už volba námětu, jeho jazykové a kompoziční zpracování, volba postav... Příkladem je intencionální lit. pro děti: z takového textu okamžitě poznáme, že byl psán pro dětského čtenáře.

Explicitní: nemusí být v každém díle. Je tematizován, osloven, specifikován. Dělí se na adresáta explicitního **projektovaného** (zde je adresát součástí reálného světa, je tedy nejčastěji osloven jako čtenář – „milý čtenáři“, „drahé děti“, „vážení čtenáři“ apod.) a adresáta explicitního **fiktivního** (adresát patří do fikčního světa textu – bývá to postava, jíž je příběh vyprávěn; např. v Únosu domů Ivy Procházkové vypráví celý příběh určité pohnuté etapy svého života chlapec svému psovi – adresátem je tedy pes; často tak bývají rámovány pohádkové knihy, např. rámcový příběh, že děda vypráví vnukovi pohádky, které jsou jádrem knihy – adresátem je tu ten vnuk z příběhu)

Podobně jako musíme odlišit autora od vypravěče, odlišujeme také recipienta od adresáta.

Recipient – neplést si ho s adresátem!; recipient **není kompoziční prostředek**, je to živá osoba, **skutečný příjemce literárního díla**; jde o širší pojem než čtenář, protože text lze vnímat i jen poslechem (např. dítě, kterému čteme knížku a samo číst neumí, není čtenář, ale je recipient; podobně když posloucháme třeba autorské čtení nebo čtení na pokračování v rozhlase)